

ՄՅԱՄՆԻԿ Ա. ԵՍՈՅԱՆ

ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, պ.գ.թ., դոցենտ

esoyan-87@mail.ru

 0000-0001-5697-8997

DOI: 10.59523/1829-4596.2023.1(26)-52

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ «ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ» ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆԸ (1903–1904)*

Բանալի բառեր՝ ամսագիր, «Ժողովուրդ», Սասուն, եկեղեցապատկան գույք, եգիպտահայ համայնք, Արևմտյան Հայաստան, Մինիե:

Ներածություն

XIX դ. կեսերից սկսած Եգիպտոսում զարգացող արտադրական հարաբերությունները մեծ աշխուժություն առաջացրեցին այդ երկրի տնտեսական կյանքում: Եգիպտահայությունը գործուն նպաստեց Եգիպտոսի տնտեսական ու մշակութային կյանքի զարգացմանը: XIX դ. վերջից սկսած այդ երկրում աշխուժացավ նաև հայ մշակութային կյանքը, ավելացավ դպրոցների թիվը, երևան եկան մշակութային ու կրթական նոր միություններ և կազմակերպություններ: 1865 թ. Եգիպտոսում հիմնվեց եգիպտահայ անդրանիկ պարբերականը՝ «Արմավենի» լրագիրը: Արդեն XX դ. սկզբին եգիպտահայ գաղութը հայության մշակութային ամենախոշոր օջախներից մեկն էր: Այնտեղ համախմբվել էին բազմաթիվ նշանավոր մտավորականներ, որոնք անգնահատելի դեր խաղացին եգիպտահայության հասարակական-քաղաքական կյանքում արժանավոր տեղ զբաղեցրած եգիպտահայ մամուլի զարգացման գործում: XX դ. սկզբի եգիպտահայ պարբերականների շարքում իր

* Ներկայացվել է 28.III.2023 թ., գրախոսվել է 06.IV.2023 թ. և 21.V.2023 թ., ընդունվել է տպագրության 16.VI.2023 թ.:

ուրոյն տեղն ուներ «Ժողովուրդ» ամսագիրը, որը 1903–1904 թթ. լույս էր տեսնում Կահիրեում՝ Ավետիս Պալյանի խմբագրությամբ:

«Ժողովուրդ» ամսագրի հիմնական բաժիններն ու նպատակը

«Ժողովուրդն» ուներ ազգային, քաղաքական, մատենագրական, կովկասյան լուրեր և այլ բաժիններ: Այն ազգային ժողովրդավարական ուղղության պարբերական էր¹, որը քննարկում էր հանրային նշանակություն ունեցող խնդիրները, վեր հանում դրանց օգտակարությունն ու վնասակարությունը, չէր զբաղվում անձերով, կարևորում էր գաղափարների ուսումնասիրությունը և կոչ անում համերաշխ գործել: Պարբերականը որակյալ աշխատակիցներ չի ունեցել, և մեծ մասամբ խմբագիրն է տարբեր ծածկանուններով լցրել նրա էջերը²: Ա. Պալյանը պարբերաբար բարձրաձայնել է, որ «Ժողովուրդը» որևէ կուսակցության չի պատկանում: Ամսագիրն ընթացիկ տեղական լուրերով հագեցած պարբերական է եղել և, ըստ Հ. Պետրոսյանի, ավելի շուտ լրագիր էր, քան ամսագիր³:

Եգիպտահայ «Նոր օր», «Արշալոյս» և «Արտեմիս» պարբերականների նման «Ժողովուրդն» անդրադարձել է հայ ժողովրդի սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական անմխիթար իրավիճակին և, ի տարբերություն «Արշալոյսի», միջոցներ առաջադրել նրան այդ վիճակից դուրս բերելու ուղղությամբ: Ա. Պալյանն ազգի հիմքը համարել է ընտանիքը: Ըստ նրա, երբ ընտանիք կազմելու բաղձանքը թուլացած է, ապա ազգն այլասերման մեջ է գտնվում և նրա կործանումը ժամանակի խնդիր է: Չնայած ամուրիությունը հայության շրջանում լայն տարածում չուներ, Ա. Պալյանը մտավախություն էր հայտնում, որ ապագայում հայ ամուրիների թիվը կարող է ավելա-

¹ Կիրակոսյան 1970, 286:

² Թովուկյան 1978, 324:

³ Պետրոսյան 1957, 30:

նալ⁴: Եթե եգիպտահայ «Արտեմիս» պարբերականի կարծիքով հայ ազգը քաղաքակիրթ ազգերից է ընդօրինակել նրանց վատթար հատկանիշները՝ այդ թվում ամուրիությունը⁵, ապա «Ժողովուրդը» հայության շրջանում ընտանիք չկազմելու գլխավոր պատճառներից էր համարում մարդկանց նյութական անբավարար ապահովվածությունը: Բացի այդ, ըստ Ա. Պալյանի, բազմաթիվ երիտասարդներ չեն ցանկանում կտրվել ազատ կյանքի հաճույքներից, մինչդեռ իսկական երջանկությունն ընտանիքի՝ տղամարդու և կնոջ փոխադարձ սիրո մեջ է⁶:

XX դ. սկզբի եգիպտահայ պարբերականների էջերում հասարակության, ազգի զարգացման գործում կնոջ դերն ամենաքննարկված թեմաներից է եղել: «Ժողովուրդը» ևս մեծապես կարևորում էր հասարակության զարգացման ու ազգի առաջադիմության գործում կնոջ դերը. «Կինը,- նշվում էր պարբերականում,- լինելով մեր բնական դաստիարակուհին, եթե անեղծ չպահենք նրա արժանապատվութիւնը, իզուր ենք ճգնում որպես ազգ պատուտը դիրք գրավել մարդկային հասարակութան շրջանում⁷»: Ամսագիրը եգիպտահայ բարձր խավի կանանց առաջարկում էր Կահիրեում հիմնել մարդասիրական հաստատություն, որը կգբաղվեր չքավոր եգիպտահայերի հոգսերով և նրանց, այդ թվում կանանց, կապահովեր աշխատանքով՝ փրկելով ստորացումից. «Հրապարակ իջի՛ր, սիրելի հայուհի՛ ու գթութեան ձեռք կարկառէ անոնց⁸», - կոչ էր անում ամսագիրը: Կանանց փորձելով մասնակից դարձնել հանրօգուտ աշխատանքին՝ «Ժողովուրդը» ձգտում էր նրանց ազատագրված տեսնել նախկին ավատատիրական կապանքներից⁹:

⁴ «Ժողովուրդ» 1904, № 3, 36–39:

⁵ «Արտեմիս» 1902, № 7–8, 198–201:

⁶ «Ժողովուրդ» 1904, № 3, 36–40:

⁷ «Ժողովուրդ» 1903, № 5, 68:

⁸ «Ժողովուրդ» 1903, № 3, 45:

⁹ Հայ պարբերական մամուլի պատմություն 1900–1922, 2017, 357:

Եգիպտահայ պարբերականը ողջունում էր Բաքվում 1900 թ. սկզբին հիմնված «Աշխատության տուն» հաստատության գործունեությունը: Դրանում 1900 թ. գործում էին կարուճակի, ուռկաններ գործելու բաժանմունքներ, լվացքատուն, ատաղձագործարան, որտեղ աշխատում էր 784 մարդ՝ այդ թվում 114 ամուսնացած կին, 155 այրի ու 525 տղա: Ամսագիրը կոչ էր անում հայաբնակ այլ վայրերում ևս հիմնել նման հաստատություններ և հայության մի մասին դուրս հանել թշվառ վիճակից¹⁰: Այն եգիպտահայությանը մասնավորապես խորհուրդ էր տալիս 10–15 ոսկի ներդնել և հիմնել լվացքատուն, որտեղ կկարողանան աշխատել 10–15 հայուհի՝ 1–2 ֆրանկ օրավարձով: Ամսագիրը գտնում էր, որ մի քիչ ավելի գումար հատկացնելով՝ լվացքատանը կից կարելի էր բացել արդուկատուն, և նշում, որ Կահիրեում շահութաբեր կլինի նաև հանդերձատուն բացելը, քանզի բազմաթիվ պանդուխտներ, ամուրիներ ու բազմաբաղ կանայք հագուստները նորոգելու և նորերը պատվիրելու կարիք ունեն: Պարբերականը եգիպտահայությանը կոչ էր անում օգտվել կենցաղային ծառայություններ մատուցող հայկական կազմակերպություններից¹¹:

«Ժողովուրդ» ամսագիրը դժգոհում էր, որ հայ ազգը միայն կրոնական տոներ ունի, որոնք հիմնականում եկեղեցիներում են նշվում, մինչդեռ հայության մեծ մասն անտարբերությամբ է վերաբերվում այդ տոներին: Իր ազգային-ռոմանտիկական տրամադրությունները չթաքցնելով՝ ամսագիրն առաջարկում էր Բեռլինի դաշնագրի 61-րդ հոդվածի առթիվ ազգային տոն սահմանել. «Տօներնք 61-րդ յօդվածը, վասնզի անկէ լաւագոյնը չունենք, տօներնք այն, վասնզի երկար տարիներ գեղածիծաղ յոյսեր ներշնչեց մեզ¹²»:

¹⁰ «Ժողովուրդ» 1903, № 5, 73–74:

¹¹ «Ժողովուրդ» 1903, № 4, 52–53:

¹² «Ժողովուրդ» 1903, № 6, 85–88:

«Ժողովուրդը» արևելահայության և արևմտահայության դրության մասին

«Ժողովուրդը» մեծ տեղ էր հատկացնում արևելահայության և արևմտահայության դրության լուսաբանմանը: Նրանում արևելահայությանը վերաբերող տեղեկատվությունը հիմնականում վերաբերում էր հայ եկեղեցու գույքի բռնագրավման մասին 1903 թ. հունիսի 12-ի օրենքի ընդունումից հետո հայության մղած պայքարի լուսաբանմանը՝ այդ օրենքը համարելով ռուսական իշխանությունների կողմից հայ եկեղեցու կալվածքների և գույքի նկատմամբ ոտնձգություն: Պարբերականը եկեղեցական գույքի բռնագրավման մասին օրենքի իրականացումը որակել է հայ ժողովրդի համար աղետ՝ յուրաքանչյուր հայի պարտքը համարելով պայքարել այն չեղարկելու համար և կոչ է արել չհուսահատվել, համախմբվել Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Մկրտիչ Խրիմյանի շուրջն ու օրենքի շրջանակներում շարունակել պայքարը: «Ժողովուրդը» օրենքի ընդունման հիմնական նպատակը համարում էր հայ եկեղեցու՝ որպես կառույցի ոչնչացումն ու հայ ժողովրդին ձուլելը: «Ռուսաստանի՝ ռուսահպատակ ազգերի քաղաքականությանը քաջաճանոթ յուրաքանչյուր ազգ կհաստատի այդ ճշմարտությունը¹³», - նշում էր պարբերականը:

1896 թ. հայկական դպրոցների փակման դեմ Հայ առաքելական եկեղեցին ակտիվ պայքար չմղեց, ինչն աղետալի հետևանք ունեցավ հայության համար: Արդարև, պետք է նշել, որ ժողովրդի ցուցաբերած անբացատրելի անտարբերությունից հետո կաթողիկոսը չէր կարող ակտիվ պայքարել ազգային դպրոցները փակելու որոշման դեմ: Այս կապակցությամբ ամսագիրը պասիվ գործունեության համար քննադատում էր Մկրտիչ Խրիմյանին՝ միևնույն ժամանակ ընդգծելով, որ 1903 թ. հունիսի 12-ի օրենքի ընդունումից հետո կաթողիկոսը վճռական քայլեր է իրականացնում: Ա. Պալյա-

նը մեծապես ոգևորված էր, որ ազգային դպրոցների փակման հանդեպ դրսևորած անտարբերությունից հետո հայության կողմից ցուցաբերվում է ակտիվ նմանատիպ շարժում: Ամսագիրն ուրախությամբ նշում էր, որ արևելահայերի տներում արգելված էր ռուսերենը, բոլորը հայերեն էին խոսում, ռուսական թատրոնները դատարկ էին մնում, ոչ մի հայ չէր գնում ներկայացում դիտելու¹⁴: «Ժողովուրդը» հույս է հայտնում, որ հայության մղած պայքարը կավարտվի հաջողությամբ, քանզի Նիկոյայ II կայսրը նկատի կունենա, որ հայ ազգը մշտապես ծառայություններ է մատուցել ու հավատարիմ եղել ռուս ազգին¹⁵:

Եկեղեցապատկան գույքի բռնագրավման մասին օրենքի հրապարակումից հետո Կահիրեում ու Ալեքսանդրիայում տեղի ունեցան բողոքի ցույցեր, որոնց ընթացքում ելույթներ ունեցան Եգիպտոսի հայոց թեմի Առաջնորդարանի դիվանապետ Նազարեթ Աղազարմը, Մ. Տամատյանը, Տ. Բեքարյանը և ուրիշներ: Պարբերականը մանրամասն ներկայացնում էր այդ ելույթները, որոնցում դատապարտվել էին օրենքն ու հայությանը հորդորվել՝ ամեն միջոց կիրառել դրա կիրառումը խափանելու համար¹⁶:

Ամսագրին վրդովեցնում է Էջմիածնի վանքի մերձակայքում ռուսական եկեղեցի կառուցելու համար տեղ հատկացնելու կաթողիկոսի որոշումը¹⁷: Ըստ պարբերականի, նա իրավունք չուներ միայնակ որոշում կայացնել ու եկեղեցապատկան կալվածքներից հող տրամադրել ռուսական եկեղեցի կառուցելու համար, քանի որ այդ կալվածքների իսկական տերը հայ ժողովուրդն է¹⁸:

¹³ «Ժողովուրդ» 1903, № 10, 159:

¹⁴ «Ժողովուրդ» 1903, № 12, 191–192:

¹⁵ «Ժողովուրդ» 1903, № 9, 133–137:

¹⁶ «Ժողովուրդ» 1903, № 10, 167:

¹⁷ «Ժողովուրդ» 1903, № 9, 133–137:

¹⁸ «Ժողովուրդ» 1903, № 10, 153–161:

«Ժողովուրդն» իր երկու համարներում տպագրել է հայ եկեղեցու գույքի բռնագրավման մասին օրենքի տեքստն ու իր ընթերցողներին ծանոթացրել դրա բովանդակությանը, իսկ «Արմենիա» թերթից արտատպել է Մկրտիչ Խրիմյանի՝ ռուսաց ցարին հղած խնդրագրերն ու հեռագրերը¹⁹:

Եգիպտահայ մյուս պարբերականների նման «Ժողովուրդ» պարբերականին ևս մտահոգել է Արևմտյան Հայաստանում տիրող իրավիճակը: Ի տարբերություն եգիպտահայ «Փիւնիկ», «Արշալոյս», «Ազատ բեմ» պարբերականների, որոնք խիստ քննադատել են օսմանյան իշխանությունների հայահալած քաղաքականությունը, «Ժողովուրդը» բավարարվել է միայն արևմտահայության դրության վերաբերյալ որոշ տեղեկություններ հաղորդելով: Անդրադառնալով Սասունի 1904 թ. ապստամբությանը՝ ամսագիրը նշում էր, որ 1894–1896 թթ. կոտորածների նման Սասունում նոր կոտորած է տեղի ունենում, որը սպառնում է նաև Էրզրումի և Վանի անգեն ու անպաշտպան հայությանը²⁰: Բացի այդ, ամսագիրը ներկայացնում էր Սասունի կոտորածից հետո Մուշում տիրող ծանր դրությունը, որտեղ հաստատվել էին շուրջ 20.000 որբ, ծեր ու այրի հայեր²¹:

Հղում անելով «Արմենիա» թերթին՝ ամսագիրը տեղեկացնում էր, որ 1904 թ. հուլիսի սկզբներին 60 արևելահայերից բաղկացած խումբն արցախցի խմբապետ Թուման Թումանյանի գլխավորությամբ Արևմտյան Հայաստան անցնելու ճանապարհին շրջափակվել է ռուս սահմանապահների կողմից: Խումբը չի դիմադրել և անձնատուր է եղել՝ հույսը դնելով ռուս սահմանապահների ողորմածության վրա: «Աւաղ,- գրում էր «Ժողովուրդը»,- չի օգնում մեր մի բուն հայրենասերների այդ խոհեմութիւնը. սկսում են կոտորել

¹⁹ Հայ պարբերական մամուլի պատմություն 1900–1922, 2017, 358:

²⁰ «Ժողովուրդ» 1904, № 12, 177–181:

²¹ «Ժողովուրդ» 1904, № 17–19, 284:

ինքնայոժար կերպով զինաթափ եղած հայերին²²»։ Արդյունքում խմբի 38 անդամներ սպանվում են, իսկ մյուսները՝ ձերբակալվում²³։

«Թավրիզի հայ համայնքը» հողվածում «Ժողովուրդը» որոշ տեղեկություններ էր հաղորդում այդ համայնքի մասին։ Ըստ այդ հոդվածի, 1904 թ. Թավրիզում տարբեր տվյալներով հաշվվում էր 700–800 հայ ընտանիք, որոնք կենտրոնացված էին քաղաքի Լիլավայ և Ղազա թաղամասերում։ Ղազա թաղամասում գտնվում էին Արամյան ու Աննայան հայկական երկսեռ վարժարանները, որտեղ սովորում էր շուրջ 250 աշակերտ։ Հայկական եկեղեցին ու Թամարյան ուսումնարանը գտնվում էին Լիլավայ թաղամասում²⁴։

«Ժողովուրդի» անդրադարձը եգիպտահայ հասարակական ու մշակութային կյանքին

Եգիպտահայ այլ պարբերականների նման «Ժողովուրդն» ուշադրության կենտրոնում էր պահում եգիպտահայ համայնքի հասարակական ու մշակութային կյանքի կարևոր իրադարձությունների լուսաբանումը։ Պարբերականը հայտնում էր, որ 1903 թ. դեկտեմբերի 25-ին Ալեքսանդրիայի հայկական թատերախումբն ազգային նվագախմբի մասնակցությամբ Կահիրեում հանդես է եկել իր անդրանիկ ներկայացմամբ։ Ըստ «Ժողովուրդի», հայության համար այդ ներկայացումն իսկական անակնկալ է եղել և, հակառակ հայկական ներկայացումների հանդեպ եգիպտահայերի անտարբերությանը, այդ երեկո Կահիրեի ազգային թատրոնը լեփ-լեցուն է եղել։ Պարբերականը նաև հայտնում էր, որ այդ օրերին հայկական նվագախումբը Կահիրեի որոշ սրճարաններում մի քանի օր հիանալի նվագել է հայկական, իտալական, ֆրանսիական, անգլիական, հունական և եգիպտական քայլերգեր ու մեծ ոգևորություն պարգևել Կահիրեի հայերին։ Ամսագիրը նրանց անունից հրապա-

²² «Ժողովուրդ» 1904, № 17–19, 270–271։

²³ «Ժողովուրդ» 1904, № 17–19, 270–271։

²⁴ «Ժողովուրդ» 1904, № 7, 103–106։

րակավ շնորհակալություն էր հայտնում հիասքանչ կատարումների համար և հույս հայտնում, որ հայկական թատերախումբն ու նվագախումբն այսուհետ ևս կշարունակեն նմանատիպ փայլուն ներկայացումներով հանդես գալ և հաճելի օրեր պարգևել եգիպտահայությանը²⁵:

Եգիպտահայ համայնքի մշակութային կյանքում տեղի ունեցած հաջորդ կարևոր իրադարձությունը, որին անդրադարձել է «Ժողովուրդը», 1904 թ. փետրվարին եգիպտահայ արվեստագետ Վարդան Մախոխյանի նկարների ցուցահանդեսն էր Կահիրեում, որը դիտել էին Եգիպտոսի հազարավոր քաղաքացիներ: Ամսագիրը հիացմունքով նշում էր, որ Երվանդ Դեմիրճյանից հետո Վարդան Մախոխյանը շարունակում է բարձր պահել հայ արվեստագետի անունն ու նպաստել Եգիպտոսում արվեստի զարգացմանը²⁶:

Ամսագրի ուշադրությունից չի վրիպել 1903 թ. Թորոս Թավուգյանի հետ կապված դեպքը, երբ նա իսլամ ընդունելու համար դիմել էր Մանսուրայի քաղաքապետարան: Նրան այնտեղից 10 օր ժամանակ էին տվել խորհելու և վերջնական որոշում կայացնելու համար: Ամսագիրը նկատում էր, որ Թ. Թավուգյանը թշվառ վիճակում գտնվելով բազմիցս օգնության համար դիմել էր Եգիպտոսի հայոց թեմի Առաջնորդարանին, սակայն միշտ մերժվել: Բացի այդ, «Ժողովուրդը» տեղեկացնում էր, որ այդ լուրը տարածվելուց հետո եգիպտահայ ազգասերներ Պողոս բեյ Յակուբյանն ու Բարսեղ Բալդճյանն ի նպաստ Թորոս Թավուգյանի հանգանակություն են ձեռնարկել: Ամսագիրը քաջալերում էր եգիպտահայությանը՝ բարեգործությամբ օգնելու հայ համայնքի թշվառության մեջ գտնվող անդամներին²⁷: Թ. Թավուգյանի հետագա ճակատագրի մասին «Ժողովուրդը» այլևս տեղեկություն չի հաղորդում:

²⁵ «Ժողովուրդ» 1904, № 1, 11–14:

²⁶ «Ժողովուրդ» 1904, № 5, 73–75:

²⁷ «Ժողովուրդ» 1903, № 4, 62:

Ամսագիրն ուրախությամբ հայտնում էր, որ Պողոս Նուբար փաշայի տիկինը խոստացել է 1904 թ. հունվարից սկսած յուրաքանչյուր ամիս 15 ոսկի նվիրել Ալեքսանդրիայի Աղքատախնամ ընկերությանը, և նշում, որ ի նպաստ Ձեյթունի արհեստանոցի Մինաս Չերազի բացած հանգանակության մասնակից եգիպտահայ բարերարների թվաքանակն օրեցօր ավելանում է: Մասնավորապես, Մկրտիչ Անդրանիկյանը նվիրաբերել էր 50, իսկ Բարթիկ Նահապետյանը՝ 25 ֆրանկ²⁸: Պարբերականը նշում էր, որ Պողոս Նուբարը պարբերաբար նվիրատվություններ է կատարում եգիպտահայ համայնքին: Մասնավորապես, իր անդրանիկ որդու պսակադրության կապակցությամբ 1904 թ. նա 1000 ոսկի էր նվիրել Կահիրեի Գալուստյան վարժարանին²⁹, իսկ ի հիշատակ վաղամեռիկ որդի Ասլանի՝ 1904 թ. աշնանը 100 ոսկի էր ընծայել Կահիրեի Ս. Աստվածածին եկեղեցուն³⁰: «Ժողովուրդը» հուսով էր, որ Պողոս Նուբարի և վերոնշյալ բարերարների մարդասիրական օրինակին կհետևեն բազմաթիվ եգիպտահայեր:

Եգիպտահայությանը 1904 թ. հուզող ամենահրատապ խնդիրներից էր Կահիրեում ազգային նոր վարժարանի կառուցումը, ուստի, եգիպտահայ համայնքի հոգևոր առաջնորդ արքեպիսկոպոս Հովսեփ Այվազյանն օժանդակության համար հատուկ ուղերձով դիմել էր եգիպտահայությանը: Ամսագիրը ևս եգիպտահայությանը կոչ էր անում նեցուկ լինել ազգային նոր կրթարան հիմնելու գործին³¹: Պարբերականի համաձայն, եգիպտահայ համայնքն արագ արձագանքել էր Հովսեփ Այվազյանի կոչին: Մասնավորապես, Տիգրան Աբրոյանը տրամադրել էր 300, Գ. Գանչեղերը՝ 200, Գ. Թո-

²⁸ «Ժողովուրդ» 1904, № 2, 30:

²⁹ «Ժողովուրդ» 1904, № 3, 46:

³⁰ «Ժողովուրդ» 1904, № 22, 352:

³¹ «Ժողովուրդ» 1904, № 8, 126–128:

փայլանը՝ 200, Մ. Անդրանիկյանը՝ 100, Յուսուֆ բեյ Ազիզը՝ 50 ոսկի և այլն³²:

«Ժողովուրդը» եգիպտահայ համայնքի մշակութային կյանքում կարևոր իրադարձություն էր համարում 1904 թ. Տիգրան Երկաթ միության ընթերցասրահի բացումը: Այն ստեղծվել էր Հնչակյան և Դրոշակյան ընթերցասրահների միավորմամբ: Ընթերցասրահը կահավորելու համար եգիպտահայ համայնքը հանգանակություն էր կազմակերպել, և ամսագիրը եգիպտահայությանը քաջալերում էր ակտիվ մասնակցել դրան³³:

«Ժողովուրդը» եգիպտահայ նշանավոր հասարակական-քաղաքական գործիչների մահվան ու կիսանդրիների տեղադրման կապակցությամբ տեղեկություններ էր հաղորդում նրանց կյանքի ու գործունեության վերաբերյալ: Օրինակ, 1904 թ. փետրվարին Եգիպտոսի վարչապետի պաշտոնը 4 անգամ զբաղեցրած Նուբար Նուբարյանի կիսանդրու պատվանդանի տեղադրման կապակցությամբ «Ժողովուրդը» ներկայացնում և արժեքավորում էր նրա անցած ուղին³⁴: Բացի այդ, պարբերականը մանրամասն նկարագրել է Հովսեփ Այվազյանի 1904 թ. հունիսի 5-ին տեղի ունեցած հուղարկավորության արարողությունը, որին մասնակցել էին բազմաթիվ եգիպտահայեր, Ալեքսանդրիայի կառավարիչը, Եգիպտոսի խզիվի ներկայացուցիչը, Եգիպտոսի քրիստոնեական համայնքների առաջնորդները, բազմաթիվ հասարակ եգիպտացիներ³⁵: Ամսագրի հաղորդմամբ 1904 թ. նոյեմբերի 15-ին տեղի էր ունեցել Տիգրան Աբրոյանի հուղարկավորությունը, որին ևս հոծ բազմություն էր մասնակցել³⁶: Ամսագրի համաձայն, Տ. Աբրոյանը Եգիպտոսի հայոց թեմի Առաջնորդարանին կտակել էր 50.000 ֆրանկ, իսկ նրա

³² «Ժողովուրդ» 1904, № 9, 142:

³³ «Ժողովուրդ» 1903, № 1, 16:

³⁴ «Ժողովուրդ» 1904, № 4, 49–52:

³⁵ «Ժողովուրդ» 1904, № 12, 185–186:

³⁶ «Ժողովուրդ» 1904, № 21, 329–330:

ընտանիքն ավելի քան 10.000 ֆրանկ էր նվիրել եգիպտահայ աղքատ զանգվածին, հայկական նվագախմբին և եգիպտահայ այլ կազմակերպությունների³⁷:

Պարբերականը տեղեկություններ էր հաղորդում նաև Վերին Եգիպտոսում ապրող հայության մասին: Պարզվում է, որ XX դ. սկզբին 12 հայ ընտանիք բնակվում էր Յասիուֆ բնակավայրում: Մինիե գյուղաքաղաքում ևս բնակվում էին հայ ընտանիքներ: Այստեղ հաստատված 4 հայ ընտանիք, իրենց աշխատասիրության շնորհիվ, ձեռք էին բերել ընդարձակ կալվածքներ ու շինություններ: Վերին Եգիպտոսի 14 այլ բնակավայրերում ևս 15 հայ էր ապրում: Պարբերականը ցավով նշել է, որ Վերին Եգիպտոսի ոչ մի վայրում տեղի հայերի կողմից գեթ մեկ մատուռ կամ նախակրթարան չի հիմնվել³⁸:

Եզրակացություններ

Լինելով ազգային ժողովրդավարական ուղղության պարբերական՝ «Ժողովուրդ» անդրադարձել է հայ ժողովրդի սոցիալական, տնտեսական ու քաղաքական անմխիթար վիճակին և նրա դրությունը փոխելու միջոցներ առաջադրել: Ամսագիրը ուշադրության կենտրոնում էր պահում եգիպտահայ համայնքի հասարակական ու մշակութային կյանքում տեղի ունեցող կարևոր իրադարձությունների լուսաբանումը՝ պարբերաբար կոչ անելով եգիպտահայ աղքատ խավին ապահովել աշխատանքով: Բացի այդ, ամսագիրը մեծ տեղ էր հատկացնում 1903 թ. հունիսի 12-ի օրենքի ընդունումից հետո հայության մղած պայքարի լուսաբանմանը՝ կոչ անելով համախմբվել կաթոլիկոսի շուրջն ու պայքարը շարունակել օրենքի շրջանակներում: Եգիպտահայ պարբերականը նաև մտահոգվելով Արևմտյան Հայաստանում տիրող իրավիճակով՝ մասնավորապես, տեղե-

³⁷ «Ժողովուրդ» 1904, № 21, 335–337:

³⁸ «Ժողովուրդ» 1904, № 4, 57–59:

կոչւթոննէր էր հաղորդում Սասունի 1904 թ. ապստամբութեան վերաբերյալ: Ի տարբերություն եգիպտահայ այլ պարբերականների, որոնք խիստ քննադատում էին օսմանյան իշխանությունների հայահալած քաղաքականությունը, «Ժողովուրդը» բավարարվում էր արևմտահայության դրության վերաբերյալ միայն որոշ տեղեկություններ հաղորդելով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

«Արտեմիս», Կահիրե, 1902, № 7-8:

«Արեգ», Կահիրե, 2011, № 16: (արաբերեն)

«Ժողովուրդ», Կահիրե, 1903, №1, 2,3,4,5,6,7,8,9, 10, 11, 12, 1904, №1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22:

Թփուլյան Հ.Խ. 1978, Եգիպտոսի հայկական գաղութի պատմություն, Երևան, 359 էջ:

Կիրակոսյան Ա. 1970, Հայ պարբերական մամուլի մատենագիտություն (1794–1967), Երևան, 622 էջ:

Հայ պարբերական մամուլի պատմություն 1900–1922, հ. 2, Երևան, 2017, 787 էջ:

Պետրոսյան Հ. 1957, Հայ պարբերական մամուլի բիրլիդգրաֆիա (1900–1956), հ. 2, Երևան, 623 էջ:

Мясник А. Есоян, Института истории НАН РА, к.и.н., доцент, Армяно-египетское издание «Жоговурд» (1903–1904)

Резюме

Являясь периодическим изданием национально-демократической направленности, «Жоговурд» обратил внимание на плачевное социально-экономическое и политическое положение армянского народа и предложил способы выхода из него. В центре внимания издания находилось освещение важных событий, происходящих в общественной и культурной жизни армянской об-

щины Египта, также в журнале периодически звучали призывы обеспечить трудоустройство бедных слоёв египетских армян. Кроме того, данное издание уделяло большое внимание освещению борьбы армян после принятия закона 12 июня 1903 года и призывало объединиться вокруг католикоса и продолжить борьбу в рамках закона. Египетско-армянское периодическое издание было озабочено также существующим в Западной Армении положением, передавая сообщения о Сасунском восстании 1904 года. В отличие от других египетско-армянских общественно-политических изданий, резко критиковавших антиармянскую политику османских властей, «Жоговурд» довольствовался лишь сообщением некоторых сведений о положении западных армян.

Ключевые слова: журнал, «Жоговурд», Сасун, церковная ответственность, египетско-армянская община, Западная Армения, Миние.

Myasnik A. Esayan, *Institute of History of the NAS of RA, PHD in History, Associate Professor, Egyptian-Armenian Periodical “Joghovurd” (1903–1904)*

Summary

As a periodical with a national democratic orientation, “Joghovurd” referred to the deplorable social, economic and political situation of Armenian people and proposed measures to get them out of that situation. The magazine focused on the coverage of important events in the social and cultural life of the Egyptian-Armenian community and regularly called for the employment of poor Egyptian-Armenians. In addition, the magazine focused on the struggle of the Armenians after the adoption of the law of 12 June 1903, calling on them to unite around the Catholicos and continue the struggle within the law. The Egyptian-

Armenian periodical was also concerned with the situation in Western Armenia, reporting on the Sasun uprising in 1904. Unlike other Egyptian-Armenian socio-political periodicals, which severely criticized the anti-Armenian policy of the Ottoman authorities, “Joghovurd” was content to report only some information about the situation of Western Armenians.

Key words. magazine, “Joghovurd”, Sasun, church property, Egyptian-Armenian community, Western Armenia, Minie.